

24. Доктор історичних наук, професор Анатолій Григорович Болебрух (до сорокаріччя наукової діяльності) // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. : зб. наук. пр. / за ред. О. І. Журби. – Д., 2009. Вип. 3: На пошану професора Анатолія Григоровича Болебруха. – С. 12–34.
25. Історія Дніпропетровського університета / редкол.: В. Ф. Присняков (отв. ред.) и др. – 2-е изд., испр. и доп. – Д., 1993.
26. Історія Дніпропетровського національного університету / редкол.: М. В. Поляков (голова) та ін. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Д., 2003.
27. Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара / редкол.: М. В. Поляков (голова) та ін. – 4-тє вид., перероб. і доп. – Д., 2008.
28. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д., 2006.
29. Історія суспільної думки України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Хрестоматія / укл. А. Г. Болебрух. – Д., 1994.
30. Кандидатські дисертації, захищені під керівництвом професора А. Г. Болебруха. Докторські дисертації, виконані при консультуванні професора А. Г. Болебруха // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. Вип. 3. – С. 47–48.
31. Пам'ятки суспільної думки України (ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.): Хрестоматія / редкол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) та ін. – Д., 1995.
32. **Різниченко Д.** Бути деканом нелегко / Д. Різниченко, О. Якименко // Ми – з класичного університету. Дніпропетровський національний: час, події, люди / за заг. ред. М. В. Полякова. – 2-ге вид., доп., перероб. – Д., 2008. – С. 15–17.
33. Список наукових праць доктора історичних наук, професора Болебруха А. Г. // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. Вип. 3. – С. 35–46.
34. 300 исторических анекдотов / сост. А. Г. Болебрух. – Д., 1992.

Надійшла до редколегії 12.03.2010.

УДК 94: 378.1 (477.63)(092)

О. І. Журба

Дніпропетровський національний університет імені Олеса Гончара

ДО ЮВІЛЕЮ ІРИНИ ФЕДОРІВНИ КОВАЛЬОВОЇ

Присвячено 80-річному ювілею одного з провідних археологів України, професору Ірині Федорівні Ковальовій. Оглянуто основні віхи творчої біографії та внесок ученого у розвиток науки та освіти в Дніпропетровському університеті.

Ключові слова: археологія, Дніпропетровський університет, розкопки, історія науки та освіти.

Посвящено 80-летнему юбилею одного из ведущих археологов Украины, профессору Ирине Федоровне Ковалёвой. Представлены основные вехи её творческой биографии, вклад ученого в развитие науки и образования в Днепропетровском университете.

Ключевые слова: археология, Днепропетровский университет, раскопки, история науки и образования.

The text is devoted to the eightieth anniversary of one of the leading archeologists of Ukraine, professor Iryna Fedorivna Kovaliova. Main landmarks of the biography and contribution of the scholar to scientific and educational development of Dnipropetrovsk university are considered.

Key words: archeology, Dnipropetrovsk university, excavations, history of science and education, I. F. Kovaliova.

Майбутній дослідник історії науки та освіти, розмірковуючи над когнітивними, соціокультурними, суспільно-політичними та інституціональними передумовами процесу професіоналізації історичного знання в регіональному контексті,

змушений буде з особливою увагою придивлятися до постатей тих, хто закладав перші цеглини до фундаменту «цеху фахових істориків Дніпропетровщини», визначав проблеми і перспективи наукового пошуку, створював характерний морально-етичних клімат та історіографічний ландшафт, формувалася кадровий склад теперішнього історичного факультету. І якщо серед батьків-засновників допитливий історіограф може розгубитись, вираховуючи, зважуючи та порівнюючи внесок Д. П. Пойди, В. Я. Борщевського, А. М. Черненка, М. П. Ковальського, то щодо «материнського» начала у формуванні обличчя дніпропетровського історіографічного субрегіону, здається, особливих питань не повинно виникати. На початку другого десятиліття ХХІ ст. майже всі викладачі історичного факультету ДНУ, інших ВНЗ Дніпропетровська та області можуть з гордістю називати себе учнями доктора історичних наук, професора кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Ірини Федорівни Ковальнової. Саме її захоплюючі лекції з археології, етнографії, історії первісного суспільства а потім, наприкінці першого курсу, незабутні враження від археологічної практики, формували у дуже багатьох студентів справжню любов до майбутньої професії, стимулювали прагнення до самовдосконалення й творчості. Глибока ерудиція, інтелігентність, відданість своїй справі зробили І. Ф. Ковальову високим авторитетом як серед студентів, так і в колі колег. Її творчий шлях та віхи біографії добре відомі, без них важко, майже неможливо уявити не лише обличчя кафедри, факультету, університету, але й культурний ландшафт Дніпропетровська та Придніпровського регіону в цілому. Така оцінка є не тільки даниною жанру ювілейного віншування, вона засвідчена наявністю численних публікацій, які вже на сьогодні складають чималу бібліографію праць, присвячених І. Ф. Ковальовій та її творчості. Не претендуючи на повноту, зазначу, що серед них найбільш цікавими та інформативними, на мій погляд, є праці З. П. Маріної [1; с. 6–7], А. Г. Болебруха [1; с. 15–16], М. П. Ковальського [1; с. 16–19] у спеціальному випуску міжвузівського збірника наукових праць «Проблеми археології Подніпров'я», присвяченому попередньому ювілею І. Ф. Ковальнової. Увагу майбутніх дослідників її життя і творчості зверну також на спогади Г. К. Швидько [5] та передмову В. В. Іваненка до мемуарів самої Ірини Федорівни [3; с. 3–6].

Блискучий викладач та самовідданий дослідник, наш ювіляр сформувала напрям археологічних студій в університеті й досі залишається його лідером. Численні учні Ірини Федорівни – В. Костенко, С. Волкобой, В. Ромашко, З. Маріна, Є. Фещенко, Д. Тесленко, В. Шалобудов та інші – склали й складають те археологічне середовище, яке гідно репрезентує дніпропетровську історичну науку, створює атмосферу творчої думки та наукового пошуку.

Навряд чи буде перебільшенням стверджувати, що науково-педагогічна діяльність І. Ф. Ковальнової стала своєрідним містком між втраченою, загубленою, розірваною, ледь сформованою традицією професіональних катеринославських історичних студій початку ХХ ст. і відродженням в другій половині 1960-х рр. вищої історичної освіти в Дніпропетровську. Сам факт того, що Ірина Федорівна, будучи маленькою дівчинкою, бачила Д. І. Яворницького, здатен вразити уяву кожного краєзнавця, кожного небайдужого до місцевої історії і культури. Не можу стверджувати, що саме ця подія визначила професійну спрямованість інтересів майбутнього відомого археолога, але саме Ірину Федорівну доля «обрала» для наукової та суспільної реабілітації Д. І. Яворницького як видатного історика та археолога, вивченню діяльності якого була присвячена її кандидатська дисертація [2].

Специфічною рисою, та запорукою успішності представників «археологічного цеху» історичної науки є напружена колективна праця з відобування джерель-

ного матеріалу. Саме тому майже тридцятирічне існування заснованої зусиллями Ірини Федорівни новобудовної археологічної експедиції стало запорукою нагромадження величезного фактичного матеріалу доби енеоліту – раннього середньовіччя (це – сотні курганів та ціла низка поселень) Степової України, який створив фундамент для цілої низки ґрунтовних досліджень дніпропетровських археологів. Серед них, насамперед, докторська дисертація самої Ірини Федорівни, яка стала значним внеском в історіографію давньої історії України [4]. Як справедливо відзначав професор М. П. Ковальський, зусиллями І. Ф. Ковальнової Дніпропетровськ став одним з осередків не лише вітчизняної археології, але й помітним центром археологічних досліджень Східної Європи [1; с. 16].

У ході щорічних польових експедицій відточувалася майстерність, накопичувався досвід, передавалися наступним поколінням навички й уміння археологічних студій. На основі експедиції під керівництвом нашого ювіляра уже багато років працює науково-дослідна лабораторія археології Придніпров'я. Із 1976 р. з ініціативи професора І. Ф. Ковальнової та за її редакцією видається міжвузівський збірник наукових праць, який здобув заслужене визнання далеко за межами України.

Оглядаючи творчі, організаційні, кар'єрні здобутки І. Ф. Ковальнової, неодноразово мимоволі натикався на думку, що «власник» такої біографії, здавалося, вже давно міг би почивати на лаврах, як «небожитель» лише зрідка спускаючись на «грішну землю» історичного факультету, зосередитися на спогадах про минуле, більше уваги приділяти забезпеченню свого душевного й фізичного комфорту та спокою. Але й сьогодні, незважаючи навіть на нещодавню складну операцію на серці, Ірина Федорівна – активний викладач, науковець, наставник аспірантів, – переповнена планами на майбутнє. Її творчій непосидючості, свіжості інтелектуального польоту можуть позаздрити значно молодші колеги. Вона завжди зацікавлений співрозмовник, запальний диспутант, завжди тримає руку на пульсі сучасної історичної науки, причому не лише рідної для неї археології. Як крупний учений, І. Ф. Ковальова органічно орієнтована на пошук нового, незвичного, підтримку оригінальних, сміливих, нетрадиційних підходів, концепцій, методологій.

Напевне, саме широта кругозору та прагнення до розширення наукових об'єктів у поєднанні з дослідницькою відвагою визначили різкий поворот у наукових інтересах І. Ф. Ковальнової та її колег-археологів на межі тисячоліть. Заради справедливості зазначу, що звернення до козацької археології пов'язано не лише із загальним інтересом суспільства до історії козацтва, що спостерігався з кінця 1980-х рр., а й з цілою низкою організаційних моментів, викликаних фактичним припиненням фінансування тривалих археологічних експедицій.

Розкопки Богородицької фортеці кінця XVII ст., яка розташована на околицях нашого міста та дослідження, що тривають в цій галузі вже понад десять років, принесли суттєві уточнення до картин минулого Подніпров'я, примусили повному поглянути на цілу низку наукових проблем, починаючи від повсякденного життя козацьких поселень, до місця, ролі, форм транзитної торгівлі та становлення елементів «міського» в передісторії нашого краю. Результати цієї роботи опубліковані 2009 р. у колективній праці «Перлини козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця», яка одержала високу оцінку фахівців та зацікавлену увагу громадськості.

Багаторічна наполеглива праця І. Ф. Ковальнової привела не лише до створення ексклюзивних наукових напрямів місцевого цеху істориків. Вони стали помітним явищем у духовно-культурному житті нашого міста. Сміливі концепції походження Дніпропетровська, побудовані на новітніх археологічних матеріалах, хоча далеко не одноставно сприймаються науковою громадськістю, але стимулю-

ють дискусії, змушують опонентів шукати нові аргументи, а прихильників – додаткових доказів, звертатися до проблем історії та теорії урбаністики.

Важливо відзначити, що проф. І. Ф. Ковальова – не лише вдумливий історик та педагог, вона докладає значних зусиль для популяризації науки та рідного факультету. Численні знахідки археологічної експедиції та співробітників наукової лабораторії неодноразово виставлялися у стінах ДНУ, Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького, Національного гірничого університету. Стараннями професора І. Ф. Ковальової та її співробітників уже багато років на факультеті функціонує археологічний кабінет, з якого першокурсники розпочинають свій студентський шлях до науки. Здобутки наших археологів регулярно висвітлюються на сторінках місцевої преси, радіо, телебачення, заохочуючи молодь до історії краю, уважного й шанобливого ставлення до його минулого.

Невід'ємною рисою вдачі Ірини Федорівни, як на мене, є її здатність дивувати і дивуватися. Справжнім відкриттям став вихід 2008 р. книги її мемуарів. Надзвичайно талановито написані спомини про власне життя і творчий шлях розкривали перед зацікавленим читачем картини історії Дніпропетровська другої половини ХХ ст., Дніпропетровського університету та його історичного факультету того часу. Тримаючи в руках книгу, зрозумів, що переді мною справжній скарб, – одне з найповніших і найцікавіших джерел для розуміння інтелектуальної, повсякденної, галузевої історії регіону. Це – текст, що через суб'єктивне сприйняття автора не лише відображає постаті десятків і десятків людей, з якими доля зводила І. Ф. Ковальову, він неповторно документує як сам час-простір, так і свого творця. Без сумніву, що для осмислення історії краю другої половини ХХ – початку ХХІ ст., розвитку тут історичної науки та освіти ці мемуари мають принципово важливе значення.

Вітаючи нашого шановного колегу, учителя, визнаного лідера дніпропетровської археології, одного з провідних фахівців України в цій галузі, професора Ірини Федорівни Ковальову, хочу побажати їй найміцнішого здоров'я, життєвого оптимізму, нових творчих звершень, гострого відчуття всього нового у житті й науці!

З ювілеєм Вас, дорога Ірина Федорівна !!!

Бібліографічні посилання

1. *Labores pariunt honores*: Спеціальний випуск міжвузівського збірника наукових праць «Проблеми археології Подніпров'я», присвячений 70-річному ювілею Ірини Федорівни Ковальової. – Д., 2000.
2. **Ковалева І. Ф.** Днепрогэсовская археологическая экспедиция Наркомпроса УССР 1927 – 1932 гг. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.04 «Археология» / И. Ф. Ковалева. – Д., 1971.
3. **Ковалёва И. Ф.** Жизнь, проведенная в могиле: Исповедь археолога. – Д., 2008.
4. **Ковалева И. Ф.** История населения пограничья Лесостепи и Степи Левобережного Поднепровья в позднем энеолите – бронзовом веке : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.04 «Археология» / И. Ф. Ковалева. – К., 1987.
5. **Швидько Г. К.** Минуле у променах пам'яті / Г. К. Швидько. – К., 2004.

Надійшла до редколегії 05.04.2010.